Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 2 **Juni 1922.**

JESAJA'S VERKONDIGING AANGAANDE GOD

door

Dr J. RIDDERBOS. [1]

Een profeet is geen theoloog in den technischen zin van het woord. Hij biedt dus geen wijsgeerig of theologisch systeem, ook geen systematische „leer aangaande God".

Toch vindt de profetie, gelijk alle openbaring, haar hoogste en meest eigenlijke doel hierin, dat ze God doet kennen; en is ze dus naar haar diepste wezen verkondiging aangaande God.

Geldt dit van alle profetie, bij den eenen profeet treedt dit nog duidelijker aan het licht dan bij den ander. Bij Hosea b.v. duidelijker dan bij Amos. De eerste spreekt vooral over de verhouding van menschen tot God, de tweede meer over de verhoudingen van menschen tot elkander. Bij Hosea treedt meer het religieuze bij Amos meer het ethische op den voorgrond. Natuurlijk ligt ook voor Amos de diepste grond dier ethische eischen in God, maar hij is niet gewoon, dien diepsten grond overal bloot te leggen.

Jesaja komt in dit opzicht het meest met Hosea overeen. De verzameling zijner profetieën wordt geopend met de klacht over Israels gemis aan waarachtige Godskennis [2]). En in al zijn

---

[1]) Vgl. o.a. B. Duhm, Die Theologie der Propheten, Bonn, 1875; en voor 't begrip „heilig" behalve Cremer, Herzog, Calwer Bibellexicon s.v. ook Lagrange, Etudes sur les religions sémitiques; Bavinck, Geref. Dogmatiek.

[2]) 1 ; 3.

profetieën treft het telkens weer, hoe rechtstreeks heel het leven op God betrokken wordt. Ook wanneer Jesaja spreekt over dezelfde dingen als Amos, doet hij het toch op andere wijze. Zoo b.v. als hij den weeldedienst bestraft uit dit oogpunt, dat hierin de nietige mensch zichzelf verheft tegenover de hoogheid Gods.

Gelijk in Hosea's Godsverkondiging de liefde, en in die van Amos het recht, zoo treedt bij Jesaja op den voorgrond Gods majesteit, verhevenheid, onweerstaanbare macht en eindelooze grootheid.

Evenals de andere profeten noemt hij God meermalen HEERE (d.i. Jahwe) der heirscharen. Ook anderen plegen hiermede Gods majesteit en macht uit te drukken.

Maar in Jesaja's mond verkrijgt deze naam toch een eigen klank. Een klank, waaraan men bespeurt, dat hij nooit weer heeft vergeten dien hoogen en verhevenen troon, waarop hij in zijn roepingsvisioen den Heere, den Algebieder, in koninklijke majesteit gezeten zag [1]). Dit komt reeds uit in het feit, dat hij naast den Godsnaam HEERE veel vaker dan een der andere profeten gebruikt den naam „Heere", waarin de gedachte van het gebieden en heerschen vanzelf ligt opgesloten. Maar voorts blijkt ditzelfde op allerlei wijze. In de profetieën tegen Juda's weeldeleven wordt telkens weer de hoogmoed en zelfverheffing van den mensch tegenover dien majestueuzen God, het „tarten van Zijne oogen vol majesteit" aangewezen en bestraft [2]). De schildering van den dag des HEEREN laat zien, hoe alles moet bukken „voor de schrikwekkende verschijning des HEEREN en voor den luister Zijner majesteit"; en „verheven is de HEERE alleen op dien dag" [3]).

In de politieke profetieën is het niet anders. Jesaja's eerste optreden in dezen grijpt plaats, als heel Jeruzalem door een

[1]) 6 : 1.
[2]) 2 : 8.
[3]) 2 : 10 v.

paniek is bevangen, omdat men waant dat weldra het Syrisch-Efraïmietische leger voor de muren zal zijn en de stad zal nemen. Door Jesaja's mond spreekt de HEERE het machtwoord: „Het zal niet tot stand komen en het zal niet geschieden!" [1])

Als Assurs zwaarste zonde wordt genoemd zijne grenzenlooze zelfverheffing, „de grootschheid des harten", en „het pralen zijner trotsche oogen"; het is de bijl, die zich verhoovaardigt tegen hem, die ermede houwt; de zaag, die grootdoet tegen hem, die haar trekt [2]). Daarom komt het gericht waarin de Algebieder, Jahwe der heirscharen, Zich in Zijne hoogheid zal openbaren.

Eigenaardig schoon wordt ook die hooge majesteit des HEEREN beschreven, wanneer gezegd wordt, hoe Hij, onbewogen door het rumoer der volken, rustig toeziet aan Zijne plaats, „als een dauwwolk in oogsthitte", d.i. gelijk die lichte, witte wolkjes, die bij helderen hemel schijnbaar eindeloos hoog in stille onbeweeglijkheid boven de aarde zweven [3]).

Vooral is het de reeds aangeduide tegenstelling tusschen God en het schepsel, die de profeet telkens en telkens weer in het licht stelt. God is de pottenbakker, de mensch het maaksel, het vormsel Zijner hand [4]).

Wanneer Juda's leidslieden op Egypte vertrouwen, roept de profeet hun toe: de Egyptenaren zijn „mensch en geen God" en hunne paarden zijn „vleesch en geen geest" [5]). „Geest" duidt hier aan het beginsel des levens, dit beginsel bezit God in Zichzelf, maar het schepsel moet het van God ontvangen. Daarom wordt het schepsel „vleesch" genoemd, wat dan beteekent, dat het geen leven of levenskracht in zichzelf bezit, en dientengevolge zwak en broos is: „neemt

---

[1]) 7 : 7.
[2]) 10 : 12, 25.
[3]) 18 : 4.
[4]) 29 : 16.
[5]) 31 : 3.

Gij hunnen adem weg, zij sterven" [1]. Dat geldt ook van den mensch, die in zijn neus den adem heeft, 2 : 42. Wat vermag dan dat brooze schepsel tegenover dien grooten God. Hij strekt Zijne hand uit en ze liggen allen ter aarde [2].

Afzonderlijke bespreking vereischt de heiligheid Gods, die wel door sommigen eenvoudig met Zijne majesteit en verhevenheid wordt vereenzelvigd, maar toch in werkelijkheid nog iets anders inhoudt.

Ook die Goddelijke heiligheid treedt bij Jesaja sterk op den voorgrond. In het roepingsvisioen is, blijkens den lofzang der Serafs, die heiligheid Gods het allesbeheerschende. En aan onzen profeet bijzonder eigen is de Godsnaam „de Heilige Israels".

De oudere godgeleerden verstonden onder de heiligheid Gods Zijne zedelijke volkomenheid. Toch moet men zich er wel van doordringen, dat naar het spraakgebruik van het Oude Testament „heilig" volstrekt niet zonder meer gelijk staat met „zedelijk volkomen". Trouwens ook in het Nieuwe Testament is b.v. bij de bede: „Uw naam worde geheiligd" aanstonds duidelijk, dat de hier gevraagde „heiliging" met zedelijke volkomenheid al zeer weinig heeft uit te staan. En ook ter verklaring van de benaming „Heilige Geest" komt men met de opvatting van „heilig" als „zedelijk volkomen" niet uit.

Het woord, dat in het Hebreeuwsch en aanverwante talen voor „heilig" wordt gebezigd, is zoover wij weten alleen op religieus terrein in gebruik geweest. Daarom is het des te moeilijker, de grondbeteekenis ervan vast te stellen. De meeste aanhangers vindt nog altijd de afleiding van een woordstam, die de grondbeteekenis „afsnijden" of „afscheiden" heeft. Het woord zou dus, op zaken of menschen toegepast, aan-

---

1) Ps 104 : 29.
2) 31 : 3.

duiden, dat deze van het gewone gebruik of het alledaagsche leven zijn afgezonderd. Toegepast op God, zou het Hem aanwijzen als Dengene, die van de wereld of — beter — van de zondige wereld afgescheiden is, en daarmede een tegenstelling vormt.

Geheel zeker is deze afleiding niet. Zelfs staat daarnaast eene meening, die in het woord eene geheel andere grondbeteekenis, nl. die van „glanzen, schitteren" meent te vinden.

Deze onzekerheid aangaande de afleiding is minder erg dan ze kan schijnen. Hoe ook de afleiding zij, tenslotte kan het Oudtestamentisch spraakgebruik alleen het beslissend antwoord geven op onze vraag, welke beteekenis in het Oude Testament aan het woord „heilig" wordt gehecht. In het voorbijgaan merken we op, dat dit beter overeenkomt met de eerstgenoemde afleiding dan met de tweede: iets van het afgezonderd-zijn is in het begrip „heilig" althans zeer dikwijls opgesloten, terwijl het in het Oude Testament nooit met „glansen" in verband wordt gebracht.

Doch ter zake.

In het spraakgebruik vertoont het woord „heilig" deze eigenaardigheid, dat het niet alleen van God of menschen, maar ook van zaken wordt gebezigd. Van een gebouw, een kleed, een dag, een altaar kan niet gezegd worden, dat ze rechtvaardig, wijs, barmhartig enz., maar wel, dat ze heilig zijn.

Hieruit is o.i. terecht door velen afgeleid, dat het begrip „heilig" allereerst thuis behoort op het terrein van den cultus, de uiterlijke Godsvereering. Sommigen trekken er ook nog deze conclusie uit, dat het woord e e r s t van zaken is gebruikt, en hiervan op personen, ook op God is overgedragen. Wij achten het evengoed mogelijk en waarschijnlijker, dat het woord eerst van God gebruikt is, daar ook de zaken haar „heilig" karakter slechts aan haar verband met de Godheid ontleenen. Maar wel ligt ook o.i. in het gezegde opgesloten, dat het woord „heilig" in God niet allereerst eene bepaalde eigenschap, zooals Zijne gerechtigheid en

barmhartigheid, aanduidt, maar een zeker algemeen karakter, dat, behoudens wijzigingen, ook op zaken kan worden overgedragen.

In het algemeen kan men zeggen, dat het woord „heilig" God aanduidt als het voorwerp van de eerbiedige vrees, die het schepsel bij het naderen tot God moet vervullen. Van de vrees voor Gods heiligheid is er dan ook meermalen sprake [1]). Deze vrees brengt echter voor degenen, die Hem als hunnen God kennen, geene duurzame scheiding teweeg, maar leidt tot aanbidding. Vandaar de oproep: „buigt u neder voor de voetbank Zijner voeten: Hij is heilig" [2]). En evenzoo: „doch Gij zijt heilig, wonende onder de lofzangen Israels!" [3]).

Nu is het duidelijk, dat God het voorwerp van de eerbiedige vrees en aanbidding is niet door éene van Zijne eigenschappen alleen, maar eenvoudig omdat Hij God is. Men kan dus zeggen, dat Gods heiligheid in het O. T. in eerste instantie aanduidt heel Zijne Goddelijkheid, maar dan bepaald beschouwd uit dat oogpunt, dat zij het schepsel noopt, Hem met heilige eere-bieding te bejegenen.

Deze gedachte ligt ook ten grondslag aan de wijze, waarop het begrip „heilig" wordt toegekend aan zaken, plaatsen, tijden of personen. Heilig duidt aan, dat zulk eene zaak enz. in bijzonderen zin eigendom der Godheid, voor deze bestemd, aan haar gewijd is; en dientengevolge van het gewone gebruik en het alledaagsche leven is afgezonderd.

Iets van de eerbiedige vrees voor de Goddelijke heiligheid wordt dan ook op deze heilige dingen overgedragen. Zoo moet Mozes de schoenen van de voeten trekken, omdat de plaats, waarop hij staat, „heilig land" is vanwege de tegen-

---

[1]) Ex. 15 : 11; Ps. 99 : 3; 111 : 5, 9; Spr. 9 : 10; Jes. 8 : 13; 29 : 23.

[2]) Ps. 99 : 5.

[3]) Ps. 22 : 4.

woordigheid Gods [1]). En ook wanneer de mensch iets afzondert om het aan God te wijden, en Hem te „heiligen", vindt dit van 's menschen zijde zijn grond in de eerbiedige vrees voor de Godheid als overal tegenwoordige macht, die men heeft te ontzien en aan wier bezit men zich niet mag vergrijpen. De betooning van dezen eerbied wordt nu a.h.w. geconcentreerd op een gedeelte, dat dan als „heilig" voor de Godheid wordt afgezonderd, ten einde aldus de vrijheid te verkrijgen, het overige voor zich te gebruiken.

Bij menschelijke personen brengt dit „aan God toebehooren" dan ook voorts met zich mede den eisch, dat de hoedanigheid der personen, in cultisch of in zedelijk opzicht, daaraan moet beantwoorden, en ook deze cultische of zedelijke hoedanigheden worden dan met het woord „heilig" aangeduid [2]).

Wenden we ons nu speciaal tot Jesaja, dan wordt de boven weergegeven opvatting van de „heiligheid" Gods hier bevestigd.

Vooreerst haar algemeen karakter. In het lied der Serafs wordt Gods heiligheid naast Zijne heerlijkheid gesteld. Die twee zijn niet hetzelfde, maar beantwoorden aan elkander. Van den lof Zijner heiligheid weerklinkt de hemel, van zijne heerlijkheid is de aarde vervuld; in de laatste straalt de eerste uit naar buiten, voor het oog der aardbewoners. In beide gaat het niet om eene bepaalde eigenschap Gods, maar om Zijne Godheid als zoodanig, die daarboven als heiligheid de Serafs tot aanbidding noopt, en hier als heerlijkheid Hem ook aan menschenkinderen openbaart.

Maar niet minder duidelijk komt bij Jesaja uit, dat God „heilig" heet, speciaal als Degene, tot wien het schepsel niet anders dan met heilige vrees en aanbidding mag naderen.

Zeer uitdrukkelijk wordt die vrees genoemd in dat andere stuk, waarin de profeet ons, na de beschrijving van zijn

---

[1]) Ex. 3 : 5.

[2]) Lev. 19 : 2; Num. 6 : 5, 8: Jes. 4 : 3; 6 : 13.

roepingsvisioen, nog eenmaal een zoo diepen blik in het geheim zijns levens laat slaan. Ook hierin bekleedt Gods „heiligheid" weer eene domineerende plaats; en hier wordt de eisch van Hem te „heiligen" nader omschreven met de woorden „Hem gelde uwe vrees, Hem uwe siddering" [1]).

Maar ook het roepingsvisioen is hier leerzaam.

Ook hier vervult Gods heiligheid met vrees. Zoodra voor Jesaja's geestesblik het gordijn is weggeschoven, en hij met ontsloten oog opblikt tot den troon Gods, bruischt hem met overweldigende kracht het driemaal heilig uit den mond der Serafs tegen, en vervult zijne ziel met siddering.

Maar ook hier is de Goddelijke heiligheid voor het schepsel niet enkel afstootend. Het tegendeel blijkt althans bij de Serafs. Hen vuurt de aanschouwing der Goddelijke heiligheid aan, haar uit te roepen met alle kracht, die in hen is — en natuurlijk met den diepsten eerbied, waarom zij hunne aangezichten en hunne voeten met hunne vleugelen bedekken. Dit driemaal heilig der Serafs is de hemelsche cultus, die Gode wordt gebracht in het heiligdom daarboven, waarvan het aardsche de afschaduwing is.

Zoowel van die vrees, als van die aanbidding, door Gods heiligheid gewerkt, valt nog meer te zeggen. Daartoe vereischt echter de boven aangegeven algemeene karakteriseering der Goddelijke heiligheid nadere uitwerking.

Wanneer Gods heiligheid in het Oude Testament in het algemeen Zijne „aanbiddelijke Goddelijkheid" is, dan ligt het voorts in den aard der zaak, dat bij bepaalde openbaringen van Gods heiligheid ook bepaalde deugden Gods meer of minder sterk op den voorgrond treden. Allereerst zijn hier te noemen al die deugden Gods, die den mensch met eerbied en vrees vervullen: Zijne majesteit en macht, Zijne hoogheid en verhevenheid, al datgene in God, waardoor de mensch

[1]) 8 : 13.

en ook de Seraf genoopt wordt den afstand tegenover Hem in acht te nemen.

In verband hiermede openbaart die heiligheid zich ook als wrekende en straffende macht tegenover allen, die op eenige wijze met haar in conflict komen [1]).

Dit conflict kan b.v. zijn een oneerbiedig zich vergrijpen aan de Goddelijke ongenaakbaarheid [2]).

Het kan echter ook bestaan in de algemeene tegenstelling, waarin de mensch als zondaar staat tegenover Gods heiligheid, en dan treedt dus het zedelijk karakter dier heiligheid op den voorgrond.

Zoo is het bij Jesaja. Wanneer hij onder den indruk der Goddelijke heiligheid zijn „wee mij, ik ben verloren!" uitroept, dan grondt hij dit op het feit, dat hij zich thans zijne onreinheid klaar bewust wordt. Wat hem in die heiligheid Gods allermeest treft is hare tegenstelling met de zonde.

Er ligt dan ook een groot deel waarheid in de oude opvatting, volgens welke de heiligheid Gods uitdrukt Zijn „afgescheiden zijn van de zonde" [3]). Als de Heilige is Hij te rein van oogen om het kwade aan te zien [4]). Als zoodanig is Zijne Goddelijke heiligheid ook motief voor den eisch, dat Israel in cultisch en zedelijk opzicht „heilig" zal zijn, d. i. vrij van de besmetting met de zonde en van al wat aan de zonde herinnert [5]). Alleen, dit is toch niet de heiligheid Gods in haar volle beteekenis, maar slechts eene bepaalde zijde ervan.

Trouwens, ook zoover Gods heiligheid Zijne tegenstelling met de zonde uitdrukt, bestaat ze toch weer niet enkel in Zijne smettelooze reinheid, maar ook hierin dat Hij als de

---

[1]) Lev. 10 : 3; Joz. 24 : 19; 1 Sam. 6 : 19 v.v.; Jes. 5 : 16; Mi. 1 : 2; Hab. 2 : 20; Jer. 25 : 30.

[2]) 1 Sam. 6 : 19 v.

[3]) Vgl. ook Hos. 11 : 9.

[4]) Hab. 1 : 12 v.

[5]) Levit. 19 : 2.

Heilige geene zonde in Zijne nabijheid kan gedoogen, en dus als een verterend vuur den zondaar zal verdelgen; de heiligheid Gods handhaaft zichzelve door het gericht over den zondaar te brengen [1]).

Naast dit alles is nu echter te wijzen op de verzoenende en reddende genade Gods, die in Zijne heiligheid dikwijls krachtig op den voorgrond treedt.

Jesaja sterft niet, maar wordt ontzondigd en tot profeet geroepen. Ook dit zijn werkingen, die uitgaan van de heiligheid Gods. Immers is de van het altaar genomene gloeiende kool, waarmede de ontzondiging geschiedt, ongetwijfeld eene manifestatie der Goddelijke heiligheid; terwijl de ontzondiging geschiedt door een dier wezens, die van den lof van 's HEEREN heiligheid den hemel doen weerklinken.

Zoo is het dus Zijne heiligheid, die wel den zondaar doet beven, maar ook in vrijmachtige genade zijne zonde verzoent, hem bekwaamt om voor het heilig, Goddelijk aangezicht te staan, en hem in Zijnen heiligen dienst stelt. Krachtens zijne roeping door den Heilige is Jesaja nu ook Zijn heilige profeet; iemand, op wien Gods hand beslag gelegd heeft, die tot Zijn dienst is afgezonderd en gewijd.

Dat staat niet op zichzelf. In die andere geestvervoering, waarin Jesaja voor zichzelf en den kring zijner jongeren den levensregel ontving, om den HEERE ter heirscharen door vreeze te heiligen, werd daaraan de belofte toegevoegd: „dan zal Hij tot een heiligdom zijn" [2]).

Blijkbaar is het heiligdom hier vooral gedacht als de plaats, waar men beveiliging des levens zoekt [3]); en wanneer nu God zelf zulk een heiligdom voor de Zijnen genoemd wordt, dan wil dit zeggen, dat Hij krachtens Zijne heiligheid hen met Zijne beschermende vleugelen zal overdekken en

---

[1]) 5 : 16.

[2]) 8 : 14.

[3]) 1 Kon. 1 : 50.

hen tegen alle kwaad versteken in het verborgene van Zijne tent. Bij den heiligen God is het veilig schuilen.

Dit alles is nu geheel in overeenstemming met het feit, dat ook overigens in het Oude Testament de heiligheid Gods telkens weer genoemd wordt als het beginsel, waaruit het aan Israel geschonken heil voortvloeit.

Zoo reeds dadelijk bij de verlossing uit Egypte [1]), waar Gods heiligheid eenerzijds werkt het gericht over Egypte, anderzijds Israels verlossing.

Die gedachte nu keert telkens terug. Zoo b.v. in de Psalmen. Verlossing gaat uit van het heiligdom en van de heiligheid Gods [2]); van haar wordt verwacht de verhooring des gebeds [3]); God zweert bij Zijne heiligheid, als Hij Israel wil verzekeren van Zijne verlossende liefde en van de vervulling Zijner belofte [4]). De heiligheid Gods laat niet toe, dat Hij Israel verderft [5]). Speciaal openbaart Gods heiligheid zich in Israels verkiezing [6]).

Niet minder ook is dit het geval in de verzoening. Het is bekend, dat deze heiligheid Gods eene overwegende plaats inneemt in de wetgeving. Dit is nu echter dikwijls te uitsluitend opgevat in dien zin, dat God krachtens Zijne heiligheid aan Israel eischen stelt, waaraan het volk, op straffe van Zijn toorn, heeft te voldoen. Ongetwijfeld is ook dit eene zijde van Zijne heiligheid. Maar dit is toch niet alles. Immers is de wet niet enkel eisch; maar in de schaduwachtige wet overheerscht de idee der verzoening. Daar nu Gods heiligheid ook speciaal met die schaduwachtige wet in verband wordt gebracht, is duidelijk, dat ze hier voorkomt als het principe der verzoening, gelijk dat ook in Jesaja's roepingsvisioen het geval is.

---

[1]) Ex. 3 : 5; 15 : 11.
[2]) Ps. 20 : 3; 77 ; 14 v.v.; 106 : 47 enz.
[3]) Ps. 3 : 5; 20 : 7; 28 : 2.
[4]) Ps. 60 : 8; 89 : 36; 108 : 8.
[5]) Hosea 11 : 9.
[6]) Lev. 20 : 26; Jes. 43 : 28; 49 : 7; Jozua 2 : 5.

Vanwege deze verlossende zijde der Goddelijke heiligheid is er ook zoo dikwijls sprake van het vertrouwen op die heiligheid Gods of op Zijnen heiligen naam [1], gelijk die naam anderzijds door ongeloof ontheiligd wordt [2].

Bij de boven gegeven omschrijving der heiligheid kan dit verlossend karakter, dat ze dikwijls draagt, ons niet verwonderen.

Wij wijzen hier op een drietal overwegingen.

Vooreerst woont Hij als de Heilige, d.i. als die God, die moet en ook wil worden aangebeden, in Isrels midden. M.a.w. Hij is wel eenerzijds ongenaakbaar voor het zondig menschenkind, maar doet toch anderzijds in Zijne verzoenende genade het door Hem verkoren volk of den door Hem verkoren priester of profeet tot Zich naderen en in de zegeningen van Zijne gemeenschap deelen.

In de tweede plaats is Hij krachtens Zijn heilig, d.i. Zijn aanbiddelijk Goddelijk karakter geen mensch, dat Hij zou kunnen liegen, maar is Hij trouw aan Zijn verbond, ijverend voor Zijne eer en voor Zijn volk, dat naar Zijn naam is genoemd.

Ten derde zal hij daarom ook inzonderheid allen, die zich stellen tegen Zijn volk en daardoor ook tegen Hem, als aanranders Zijner heiligheid straffen en verdelgen.

Uit dit alles blijkt nu ook, dat Gods heiligheid volstrekt niet zonder meer gelijk te stellen is met Zijne verhevenheid en majesteit, of ook met Zijne transcendentie, dan zou het ook al heel vreemd zijn, dat het Nieuwe Testament juist aan den Geest zoo dikwijls het praedicaat heilig toekent. Als de Heilige is God niet slechts boven, maar ook bij den mensch, noopt Hij den mensch in aanbidding voor Hem te buigen, en doet Hij den mensch tot Zich naderen, zij het met ontschoeiden voet.

---

[1] Num. 27 : 14; Deut. 32 : 51; Ps. 33 : 21.
[2] Num. 27 : 14; Deut. 32 : 51.

Het voorafgaande werpt nu ook genoegzaam licht op den Godsnaam „de Heilige Israels". Deze benaming komt behalve bij Jesaja nog slechts enkele malen voor [1]). Dat ze aan onzen profeet bijzonder eigen is, blijkt ook uit het feit, dat zijne tegenstanders dezen naam gaarne invlechten in de woorden, waarmede ze zijne prediking bespotten [2]); gelijk hij ook zelf zijne profetie wel als „de verkondiging van den Heilige Israels" aanduidt [3]). De naam staat dan ook stellig in verband met wat hij in zijn roepingsvisioen van Gods heiligheid had leeren kennen.

Blijkens het voorafgaande wordt nu door den naam „Heilige Israels" niet ééne bepaalde deugd of eigenschap Gods genoemd, maar wordt Hij daarin veeleer beschreven in de volheid Zijner Godheid, maar dan toch speciaal als die God, die in het heiligdom op Sion woont, Zich daar aan Israel openbaart en door Israel wordt geëerd.

Deze benaming legt daarom allereerst nadruk op het voorrecht, dat Israel in en door dezen God bezit. Zoo wordt God in soortgelijken zin Iraels „Heilige" en Israels „Licht" genoemd [4]). Nu is „licht" het altijd weerkeerend beeld van heil en zegening. Dus draagt ook Zijne heiligheid hier duidelijk een zegenend, heilaanbrengend, verlossend karakter. In den psalm der bevrijding weerklinkt de oproep:

> Juich en jubel, gij burgerschap van Sion,
> Want groot is in uw midden de Heilige Israels [5]).

Ook hier springt in het oog, dat Hij den naam „Heilige Israels" draagt als die God, die Israel uit al zijn nooden verlost. In den Heilige Israels zal het verloste volk met vreugde juichen, 29 : 19.

Daarom moest Hij voor het tegenwoordige Israel en zal

---

1) Ps. 71 : 22; 78 : 41; 89 : 19; Jez. 50 : 29.
2) 5 : 19; 30 : 11.
3) 5 : 24; 30 : 12, 15.
4) 10 : 17,
5) 12 : 6.

Hij voor het toekomstige, bekeerde Israel zijn het voorwerp des vertrouwens, Degene op wien in allen nood de blik des geloofs gericht wordt [1]).

Nog duidelijker treedt het heilskarakter van dezen naam op den voorgrond in het tweede hoofddeel van Jesaja's profetieën. Keer op keer wordt hier deze naam gebruikt in één adem met dien van Goël, d.i. Losser of Verlosser [2]). Ook is in dit opzicht leerzaam de wijze, waarop de benaming „Heilige Israels" in verband gebracht wordt met Zijne verkiezende liefde [3]).

Maar ook de keerzijde ontbreekt niet.

Aan die heiligheid Gods kan de mensch zich vergrijpen en schuldig worden. En dan handhaaft die heiligheid zichzelve in het gericht. Zoo gaat het met den Assyriër, die de heiligheid des HEEREN aanrandt door zijne zelfverheffing, door zijn hoonen en lasteren van den Heilige Israels [4]), en zijn aanslag op Jeruzalem, de heilige woonstede Gods. Daarom zal dan het licht van 's HEEREN heiligheid worden tot een vuur, dat Assur, het trotsche bergwoud, verteert [5]).

Maar zoo gaat het ook met Israel. Als de Heilige Israels wil God geheiligd en gevreesd worden [6]). Daarom staat het zoo, dat als Jesaja met ontsloten oog Gods heiligheid aanschouwd heeft, hij ook Isrels zonde kent. Deze kan worden saamgevat in het woord, dat zij den Heilige Israels gesmaad [7]) hebben: en in dien naam ligt eenerzijds eene herinnering aan Zijne verlossende genade, waartegen zij snoode ondankbaarheid betoonen, maar ook anderzijds aan Zijne Goddelijke, aanbiddelijke hoogheid, waaraan zij zich niet ongestraft kunnen vergrijpen.

Immers ook onder Israel handhaaft de heiligheid zichzelve door het rechtvaardig oordeel te brengen over wie haar aanranden: „de heilige God zal Zich heiligen door gerechtigheid" [8]).

---

[1]) 17 : 7; 10 : 20; 31 : 1.
[2]) 41 : 14; 43 : 3, 14; 47 : 4; 48 : 17; 49 : 7; 54 : 5; 55 : 5.
[3]) 49 : 7. [4]) 37 : 23. [5]) 10 : 17.
[6]) 29 : 23. [7]) 1 : 4. [8]) 5 : 16

HET DERDE AMBT DER OUDERLINGEN [1])

door

Dr G. KEIZER.

I.

Dit opschrift leidt ons naar de omschrijving die het formulier van bevestiging der Ouderlingen geeft van hun ambt. In geen der artt. van de K. O., [2]) die dit ambt raken, komt eene nadere uiteenzetting van wat daartoe behoort voor onder drie hoofden. Het formulier nu zegt dat tot het derde ambt moet gerekend worden: „inzonderheid mede toezicht te nemen op de leering en den wandel der Dienaren des Woords, ten einde alles tot stichting der kerk gericht moge worden, en dat geene vreemde leer worde voorgesteld, volgens hetgene wij lezen Hand. XX : 28, waar de Apostel vermaant, naarstige wacht te houden tegen de wolven, die in de schaapskooi van Christus mochten komen. Om hetwelk te doen de Ouderlingen schuldig zijn, Gods Woord naarstig te onderzoeken, en zich zelven geduriglijk te oefenen in de overlegging van de verborgenheden des geloofs." Het formulier omschrijft de onderscheiden deelen van de taak der Ouderlingen het breedst en noemt ze in meer logische volgorde dan de K. O. [3]) Aangezien de omschrijving van deze taak aanvangt met te noemen wat inzonderheid tot het derde ambt behoort, zoo ligt daarin opgesloten dat er ook nog wel andere zaken toe kunnen worden gerekend, die hier niet met zoovele woorden genoemd, die kunnen voortvloeien uit en nauw verband houden met wat hier wordt opgesomd.

Waar leven is, is groei, ontwikkeling! Zal het leven in onze Kerken niet gaan gelijken op dat van een kwalijk riekend moeras van stilstaande wateren, dan moeten in haar midden de ambten komen tot immer breedere ontplooiïng, en moet het

---

[1]) Referaat gehouden op de ouderlingen-conferenties van Gelderland, en van Brabant—Limburg in het voorjaar van 1921.

[2]) Vgl. K. O. artt. 16, 22, 23, 37, 38, 55, 79, 80.

[3]) Vgl. De kerkenordening door Joh. Jansen, blz. 622 v.v

geraken tot grondiger kennis van hun rijken zin en groote beteekenis.

’t Is een verblijdend verschijnsel dat de overzichts-schrijvers van het kerkelijk leven, in de groote dagbladen met spiedend oog nagaan wat er alzoo wordt gesproken, verhandeld en besloten in onze kerkelijke vergaderingen en geschreven in onze kerkbladen en periodieken. Dit verblijdend verschijnsel stelt aan hen die schrijven of refereeren bijzondere eischen. Wij hebben met dwarskijkers te doen, die, te oordeelen naar wat zij, electisch te werk gaande, hunnen lezers meenen te moeten mededeelen, ons niet bijzonder welgezind schijnen te zijn. Wij moeten dan zooveel mogelijk zorg dragen dat zij niet met eenigen schijn van recht uit het een en ander van het geschrevene of verhandelde besluiten kunnen trekken, waartoe dit noch recht noch aanleiding geeft.

Uit het feit dat op een paar provinciale Ouderlingen-conferenties over dit onderwerp werd gerefereerd en daarna op verlangen veler wordt geschreven, kan niet worden geconcludeerd, dat er periculum in mora zoude zijn. Zij die met leede oogen den gang van ons kerkelijk leven bespieden schijnen zich zelven gaarne diets te maken, en misschien „onze menschen” wel daarbij, opdat de blijdschap over eenigen voorspoed ons zoude worden benomen, dat het met ons kerkelijk leven niet best is gesteld; ontbinding meenen zij haast aanstaande; schokkende gebeurtenissen weten zij de eene na de andere te registreeren. Jammer is het dat ook in eigen kring te veel mee wordt gedaan aan schrik- en angstaanjagerij. Dit is eensdeels te verklaren in onze kringen uit het eigenaardig verschijnsel dat schier alle menschen „roemers zijn van hetgeen eens was”; verder hieruit, dat men schielijk de voorbijgegane gebeurtenissen vergeet [1]); dan ook nog is dit voor een groot deel te verklaren uit eigen psychische en geestelijke gesteld-

[1]) Wij hebben altijd waakzaam te zijn! Daartegen gaat mijn bezwaar niet. Doch als men naar aanleiding van een paar uittredingen en van één afzetting meent te mogen beweren dat wij een ernstige crisis doormaken, zooals ik in de Amerikaansche Hope las (vgl. Reformatie No. 33), dan meen ik toch dat men de vorige dingen al te schielijk vergeet. De troebelen uit den eigen kring der Afgescheidenen gaven Dr Bouwman het recht om te spreken van de „crisis der jeugd”. Ik geloof niet dat het feit dat een

heid en eindelijk niet het minst uit de toestanden die heerschen in dat millieu, en in zulk een deel van het land alwaar men leeft. Als buitenstaanders bedenkelijke symptomen bij ons weten op te merken dan moet men niet vergeten dat „nijd is verrotting der beenderen". Er zijn zulke wondere palliativa, pijnstillende middelen!

Niet dat ik van vrede, vrede wil roepen en zeggen dat er geen gevaar is. Integendeel, er dreigt altijd gevaar van binnen en van buiten en daarom acht ik het juist gezien dat onze Ouderlingen-conferenties ook omtrent deze taak van het ambt der Ouderlingen voorlichting wenschen.

Uit sommiger spreken en schrijven zou de meer pessimistisch aangelegde haast meenen te moeten besluiten dat wij in een bijna ontredderden toestand leven. Veeleer ben ik het eens met onzen bekwamen medewerker uit Zutphen [1]) die voorvallen als ten vorigen jare met een paar bedienaren des Woords nader aanduidt als zulke „die toch even schokken". Metterdaad het gaat toch niet aan om gebeurtenissen die nauw verband houden met het bizonder karakter van dezen of genen, met diens eigen levensgang of ook voortspruiten uit motieven waarnaar wij wel kunnen gissen, die anderen zoo fluisteren dat zij toch door velen worden gehoord en gaan van mond tot mond, waarover wij echter het oordeel aan den Heere moeten overlaten, het gaat niet aan om zulke voorvallen aan te merken als typeerend den toestand van heel het kerkelijk leven. Het eigenaardige deed zich bij een dier voorvallen voor — naar mijn oordeel verreweg het minst beteekenisvolle — dat niet zij die het met dit doen niet eens waren spraken van een beroering Israëls. Integendeel! De uitgetredene zelf gaf het hoogste op van de beroering door zijn daad gewekt. Achab noemde Elia den beroerder Israëls. Elia ontkende dit te zijn! Er schijnen sommige profeten te zijn die zelf groot gaan op de groote

---

paar doleerende dominees weerkeerden naar de Hervormde Kerk iemand aanleiding gegeven heeft om van een crisis te spreken. Tel ik vluchtig het getal van onze predikanten die in de laatste tientallen van jaren buiten de bediening zijn geraakt door afzetting of vrijwillige verlating en van hen die overgegaan zijn tot de Ned. Herv. Kerk of tot de Indische Kerk dan kom ik tot een getal even boven de twintig.

[1]) Kerkbode voor Zutphen, 4 Febr. 1921.

vermeende beroering onder de „duizenden” gewekt en wel door hen zelf gewekt. Toch is dit verschil niet moeielijk te verklaren. Onze kerkelijke toestand gelijkt in geen enkel opzicht op dien van Israël in Achabs dagen en de mannen door wie die beroering zou zijn gewekt gelijken in geen enkel opzicht op een Elia, die een profeet was van den God des Verbonds.

Zoo zie ik den toestand! Zoo moge die blijven! Toch niet! Ik zou niet gereformeerd zijn, in dien mijn streven en wenschen niet uitging boven hetgeen wij hebben en zijn. De toestand moet en kan beter worden; wij moeten blijven reformeeren en dat kan en zal geschieden als de ambtsdragers het derde ambt hun opgelegd in al zijn deelen door 's Heeren Geest waarmede wij hen begaafd moeten achten, trouw vervullen. Daartoe zullen zij moeten weten wat dat inhoudt.

Reeds verwisselde ik het woord a m b t met t a a k. Ik nam daartoe het recht omdat wij dat woord in tweeërlei zin kunnen nemen. Het duidt in de eerste plaats de w a a r d i g h e i d of e e r e aan waartoe wij geroepen kunnen worden. Wij spreken in dezen zin ook van de drie „ambten” van den Heiland; op burgerlijk terrein van het ambt eens burgemeesters en op kerkelijk gebied van het ambt der Dienaren, Ouderlingen enz. In de tweede plaats duidt het 't werk aan dat verbonden is aan dien werkkring. In de artt. 16, 18, 23, 28, 35 der K. O. komt het in deze tweeërlei beteekenis voor; bijv. art. 35 vangt aan met de woorden: het a m b t van den praeses is, d.w.z. zijn t a a k, zijn w e r k is. In het bevestigingsformulier wordt dan ook het woord „ambt” dat in de eerste en derde plaats in onzen passus wordt gebruikt, verwisseld met het woord „werk” in het tweede gedeelte. Wij hebben derhalve te spreken van de derde t a a k van het ouderlingen a m b t. [1])

Deze taak nu, i n z o n d e r h e i d m e d e t o e z i c h t t e n e m e n o p d e l e e r i n g e n d e n w a n d e l d e r D i e n a r e n wordt eerst in de derde plaats genoemd. Niet om reden dit werk minder beteekenisvol zou zijn dan wat als eerste en tweede taak wordt genoemd of ook minder op den voorgrond behoeft te worden gesteld. Wij ontkennen niet dat dit deel van den arbeid der Ouderlingen niet wat te veel uit

---

[1]) Joh. Jansen a.w. bl. 426 v.v.

het oog is verloren, doch de vraag is waarom het eerst in de derde plaats wordt genoemd? De reden ligt voor de hand! De beide eerste deelen van het ambt hebben de Ouderlingen met de Dienaren gemeen, die mede-Ouderlingen zijn. Zoo is dan ten eerste het ambt der Ouderlingen „met de Dienaren des Woords" enz., en het tweede deel van hun ambt hebben zij uit te oefenen door „met goeden raad de Dienaren des Woords behulpzaam te zijn" en eerst dan volgt wat zij als derde taak niet met maar ten opzichte van de Dienaren hebben te doen. Dezelfde gang van gedachten volgt ook de K. O. In art. 16 wordt als gemeenschappelijk werk der O.O. met de D.D. genoemd „en ten laatste met de O.O. de kerkelijke discipline te oefenen, en te bezorgen dat alles eerlijk en met orde geschiede"; daarna wordt in art. 23 gezegd: het ouderlingen-ambt is, behalve hetgene dat boven in art. 16 gezegd is hun met den Dienaar des Woords gemeen te zijn, opzicht te hebben, dat de Dienaren hun ambt getrouwelijk bedienen. Zoo wordt dan de tucht over leer en leven van de Dienaren in de K. O. zoowel als in het formulier afzonderlijk en eerst na die over de leden genoemd en wel om reden deze taak aan het ambt der Ouderlingen afzonderlijk toekomt.

Zij heeft haar grond in de Schrift. Het zou mij te ver afvoeren van mijn onderwerp wanneer ik over het hooge ambt der Oudsten in Israël u ging handelen, over de instelling en de taak daarvan. Alleen merk ik op dat het de eenige instelling in Israël is, die kon blijven bestaan onder de N. T. bedeeling en die eerst in de gemeente des Heeren tot hare rijke ontwikkeling is gekomen in het ambt der Ouderlingen. Onmiddellijk na de Wetgeving, moest Mozes Aäron met zijn twee zonen, Nadab en Abihu en de zeventig Oudsten met zich tot den heiligen berg doen naderen en opklimmen. [1]) Daar werden zij als het ware tot hun ambt gewijd; medereg eerders zouden zij zijn met Mozes. Ook werd op hen de geest der profetie gelegd [2]). Verder droeg hun ambt naast het vertegenwoordigend ook een rechterlijk karakter. [3]) Aan hun ambt was geen stoffelijk voordeel verbonden. Zij vormden een macht die zelfs Saul ontzag inboezemde. [4]) Zij

---

[1]) Ex. 24. [2]) Num. 11 : 16, 17, 24, 25. [3]) Deut. 21 : 18—21. [4]) 1 Sam. 15 : 30.

doen zich in Israëls geschiedenis telkens weer kennen als een machtige zedelijke tusschenregeering. Zoo in Davids leven, in dat van Salomo en Rehabeam. Bij de terugkomst uit Babel namen de Oudsten [1]) de teugels van het bewind in handen; hun invloed bleef bestaan tot op de dagen van het N. T. De Oudsten hadden van den Heere een hooge en invloedrijke plaats ontvangen; maar zij werden dan ook mede verantwoordelijk gesteld voor de zonden des volks. [2]) De profeet Jesaja kondigde den Oudsten Gods oordeelen aan omdat zij waren afgeweken. Ezechiël [3]) klaagt dat bij de Oudsten de wijsheid ontbreekt en aandoenlijk is de smart van Jeremia [4]) dat de Oudsten nederzitten in zak en asch. De eigenaardige roeping die de Oudsten hadden behoefde niet te vervallen maar kon zich in de gemeente van Christus op zijn heerlijkst ontwikkelen. Wij weten dat in het N. T. de namen van Opzieners, Ouderlingen, Dienaars dikwijls worden verwisseld en de Opzieners somtijds Ouderlingen en dan weer Dienaars worden genoemd. De naam van Opziener geeft den aard van zijn ambt te kennen, de naam Oudste of Ouderling duidt op de eerwaardigheid en deftigheid van het ambt. Zulk een Opziener der gemeente wordt niet minder dan een ster [5]) in de rechterhand van God genoemd, een zinnebeeld dat heenwijst naar licht en kracht die den getrouwen niet zullen ontbreken. Zulk een Ouderling nu, die zich bewust is van zijn hooge roeping, heeft het recht om te getuigen tegen de afwijking van zijnen medeopziener, gelijk Paulus Petrus bestrafte. [6]) Hij is daartoe verplicht! De Opziener der gemeente van Efeze wordt geprezen voor zijne wakkerheid, omdat hij den kwaden niet toelaat hun invloed uit te breiden; die van Pergamus wordt gelaakt, omdat hij toelaat, dat dwaze dingen in de gemeente worden verkondigd. Die van Thyatire wordt berispt, omdat hij zonder tegenstand dweeperijen toelaat; dien van Sardis wordt verweten dat de gemeente is verzonken in sleurdienst, en dien van Laodicea het zelfbehagen in een godsdienst zonder geest en leven. Timotheüs moet zorg dragen dat er geen andere leer worde verkondigd. Paulus roept Timo-

---

[1]) Ezra 5 : 5, 9; 6 : 9. [2]) Jes. 3 : 14. [3]) Ezech. 8 : 10 v.v.
[4]) Klaagl. van Jeremia 2 : 10. [5]) Openb. 1, 16, 20. [6]) Gal. 2 : 14 v.v.

theüs toe: verzuim de gave niet die in u is, die u gegeven is door de profetie, met oplegging der handen des Ouderlingschaps. Bestraf hen scherpelijk, opdat ze gezond mogen zijn in de leer. De Oudsten onder Israël moesten nauwkeurig toezien dat de voorschriften der Mozaïsche bedeeling werden gehandhaafd; de Ouderlingen in de Kerk des Heeren moesten bekwaam zijn om anderen te onderwijzen. De Heere had Petrus bevolen: „hoed mijne schapen" en deze roept den Ouderlingen toe „hebt opzicht over de kudde"; dat opzicht houdt mede in een weren van indringende dwalingen, een weren van de wolven uit de schaapskooi van Christus. [1])

Achten wij duidelijk uit Gods Woord dat dit werk behoort tot het ambt der Ouderlingen; ook de belijdenis rekent het daartoe als zij zegt in art. 30, dat er ook Opzieners moeten zijn opdat door dit middel de ware religie worde onderhouden en de ware leer haren loop hebbe. (Zie ook art. 32). Niet minder duidelijk blijkt uit den Cat. dat deze taak tot hun ambt behoort, omdat zij die onder den Christelijken naam onchristelijke leer of leven voeren, aangebracht moeten worden aan die daartoe van de gemeente verordineerd zijn enz. Zondag 31, vr. 85. Hiermede stemt volkomen overeen wat wij lezen in art. 23 en art. 72 van de K. O. en in 't formulier van 't Heilig Avondmaal. [2]) Op deze gronden steunt wat hier als het derde deel van hun ambt wordt genoemd, weshalve ook volgens het visitatie-reglement, opgesteld op de Particuliere Synode van Gelderland anno 1698, gevraagd werd aangaande den Predikant, terwijl deze buiten moest staan of hij „den Predick-dienst wel en getrouwelijck, so na als voor de middagh waarneemt?" Of hij regt-sinnigh is in sijne leer, en stigtelick in sijn leven, en vreedsaam"? In het visitatie-reglement van Delft, anno 1721 heet het nog: „of de Predikant of Predikanten alle de deelen van hunnen dienst getrouwelijk ende naarstiglijk bekleeden, ende onder het volk met Leeren en Leven goede stichtinge doen? Of de manier van leeren die hij waarneemt stigtelijk, eerlijk en profijtelijk is, afgezondert

[1]) Tit. 3 : 10; 2 Joh. 10; Openb. 2 : 2; 1 Joh. 4 : 1; Openb. 2 : 14, 20, 24; 1 Cor. 11 : 34: Dr H. Bouwman, de kerkelijke tucht, blz. 38.

[2]) Bouwman, a. w. bl. 178.

van alle nieuwe, onschriftmatige en vreemde termen, insgelijks ook van alle menschelijke fabelen, Citatiën van nieuwe scribenten, en veelvoudig invoeren van Heidensche Schriften. Of hij zijnen dienst bij de zijnen vlijtig waarneemt, de gezonde Leere beide in het openbaar en in 't particulier beweegt en voortplant, en den wedersprekeren den mond stopt; naarstig zijnde in 't gedurig lezen en onderzoeken der H. Schrifture en gezonde Autheuren, om 't zelve in de vreeze des Heeren voorspoediglijk uit te voeren". Uit dit laatste reglement blijkt dat aan de Ouderlingen omslachtig navraag wordt gedaan hoe de Dienaar zijn predikambt bedient.

De visitatie-reglementen doen eerst vragen aan den geheelen kerkeraad en terecht; er zijn dan ook diensten die de Predikanten met de Ouderlingen gemeen hebben; verder doen zij vragen aan de O.O. terwijl de Predikanten buiten staan en daarna vragen aan de Predikanten als de O.O. buiten staan en dit alles om reden er diensten zijn die alleen aan de Predikanten toekomen en anderen die alleen behooren tot het ambt der Ouderlingen. Het bevest.-formulier noemt nu in de eerste en tweede plaats die deelen van het ambt der Ouderlingen, die zij gemeen hebben met de Dienaren des Woords en dan in de derde plaats afzonderlijk de taak waarvan wij nu handelen. Het formulier gaat hierin meer naar logische orde te werk dan de K.O. Art. 16 van de K.O. zou alleen de taak van de Dienaren des Woords hebben moeten omschrijven en Art. 23 die van de O.O. Art. 16 neemt echter ook op wat niet tot het ambt der Dienaren behoort en Art. 23 wat niet uitsluitend tot dat der O.O. kan worden gerekend. Ons formulier trekt de lijn zuiver tusschen wat de beide ambten gemeen hebben en het scheidt scherper. [1]) Het is dan ook van lateren datum, d.w.z., reeds in de Kerkorden van de Synodes voorafgaande aan die van Dordt vinden wij deze minder gelukkige redactie en ons formulier is eerst door de Haagsche Synode van 1586 aan de reeds bestaande liturgie toegevoegd. Het is in hoofdzaak ontleend aan de „Christelijke Ordonnanciën van Micron" [2]) en voor het eerst in 1590 bij Jan Paadts te Leiden gedrukt.

---

[1]) J. Jansen, a. w. blz. 622.

[2]) Cf. Dr H. H. Kuyper, Post-Acta blz 399, 400.

Wat wij nu verder kunnen opmerken inzake de uitoefening der kerkelijke tucht gedurende den loop der geschiedenis van Christus' Kerk geldt in vele opzichten ook met betrekking tot dat deel van het werk der Ouderlingen dat ons bezig houdt. De kerkelijke tucht heeft eene geschiedenis. Het ligt voor de hand dat, aangezien bij eene toenemende ontwikkeling van de hierarchie het ambt der Ouderlingen bizonder in het gedrang kwam, ik niet behoef na te gaan hoe het in de Middeleeuwen ging met de uitoefening van deze taak. Ook in de Luthersche kerk kwam het ambt der Ouderlingen niet tot zijn recht. Luther heeft zijn ideaal omtrent de uitoefening van de tucht in het gemeen niet bereikt. Bij eene papale zoomin als bij eene territoriale, en episcopale kerkregeering kan het ambt der Ouderlingen tot zijn recht komen; gansch anders is dat bij het presbyteriale kerksysteem. [1])Calvijn heeft het schriftuurlijk beginsel van Christus' regeering zijner Kerk door middel der ambtsdragers consequent ontwikkeld en getracht in praktijk te brengen. [2]) In het vierde deel van de Institutie, hoofdstuk XII, spreekt hij eerst over de noodzakelijkheid der tucht en dan over de wijze waarop zij moet worden geoefend, haar doel, haar voorwerpen. Hoe vol liefde en wijze bezonnenheid blijkt ons ook weer uit hetgeen hij over de tucht schrijft, deze vermeende drijver te zijn!

Dezelfde beginselen vinden wij bij Micron in „de Christelijke Ordinanciën" en in „de Forma ac Ratio" van à Lasco. In deze kerkordening wordt sterk de nadruk gelegd op de tucht. Zij is noodig om te waken tegen de ketterij; noodig tot stichting der gemeente. Tusschen deze kerkordening en ons formulier is, gelijk ik boven reeds herinnerde, eene zeer nauwe familie-betrekking. In de kerk, de Hollandsche vreemdelingengemeente, waarin deze beide mannen dienden kwamen op den tweeden Donderdag van elk vierendeeljaars de leeraren, de ouderlingen en de diakenen samen; in die vergadering werd dan een onderzoek ingesteld naar de zuiverheid van leer en

---

[1]) Cf. Bouwman a. w. blz. 64.

[2]) Cf. Jean Calvin par E. Doumergue tome cinquième, blz. 126—187 Deze zestig folio bladzijden bevatten in den tekst en in de noten een „fundgrube" voor de kennis van het ouderlingenambt bij de gereformeerden..

leven der ambtsdragers. Ieder moest op zijn beurt de vergadering verlaten, waarna over zijn persoon werd gesproken.

Ook in de Gereformeerde kerken van Frankrijk was de kerkelijke tucht het gewichtigste deel, de ziel, van haar kerkinrichting.

In de Kerk van Schotland werd de tucht bizonder streng gehandhaafd. In het tiende hoofdstuk van de kerkenordening wordt gehandeld van de tucht over de ambtsdragers. De Ouderlingen moeten nauw acht geven op de leer en wandel der Dienaren: „is hij lichtvaardig in zijn woorden, verwaarloost hij de studie enz.”, dan moet hij door de Ouderlingen vermaand worden. Ook wordt nog afzonderlijk bevolen tucht te oefenen over hunne vrouwen, kinderen en huishouding. Men moet er acht op geven hoe of hij zijn traktement besteedt, of hij verkwistend of ook gierig is.

EEN TEGENHANGER

door

Dr A. A. VAN SCHELVEN.

In de April-aflevering van dit tijdschrift (Jrg. 22, afl. 12, bldz. 500—502) heeft Dr Keizer, van Tiel, een recensie gegeven van Prof. Dr A. M. Brouwer's *Schets der Kerkgeschiedenis in Tabellen* (Gron.—Den Haag, 1920), die vrijwel het karakter van een afstraffing draagt.

In het algemeen, d. i. voor zoover het zich aan Heussi's *Kompendium* heeft aangesloten, heet dat werkje immers wel aanbevelenswaardig. Maar als ze, in een meer aandacht schenken aan onze Nederlandsche Kerkgeschiedenis, eigen wegen gaat, vertoont zijn voorstelling niet weinig gebreken. Met name in betrekking tot hetgeen het leven onzer Gereformeerde Kerken raakt, blijkt ze onnauwkeurig zoowel als onvolledig.

Het is onaangenaam zulk een afstraffiing te krijgen. In gebreke gesteld te worden ten aanzien van zijn verhouding tegenover een bepaalde groep van feiten is voor wie een wetenschappelijken naam heeft op te houden m.i. zelfs ongeveer het alleronaangenaamste wat hem overkomen kan. Want het brengt de oprechtheid in gedrang van zijn wensch om niets te verzwijgen wat waar en niets te zeggen wat niet waar is. Het raakt m.a.w. hetgeen hij als het hoogste van zijn roeping behoort te beschouwen.

Toch heeft Dr Keizer goed gedaan deze afstraffing maar niet terug te houden. Want in het licht van hetgeen hij ons meedeelt kan ze niet anders dan volkomen verdiend worden genoemd. Een voorlichting omtrent onze vaderlandsche Zending, die van heel onze Gereformeerde Zendingsactie van na 1896 met geen woord rept, een beschrijving van ons

kerkelijk leven, die een met C. genummerde Gereformeerde Kerk niet van een Christelijke Gereformeerde Kerk weet te onderscheiden: dat is toch werkelijk meer dan te verontschuldigen valt.

En nog te meer verdient de handelwijze van den Tielschen recensent toejuiching, omdat hetgeen prof. Brouwer in deze bestaan heeft niet op zichzelf staat, maar een symptoom van een algemeen verschijnsel in zijn kring is.

Het is niet mijn bedoeling kerkelijke gevoeligheden gaande te maken. En over de motieven, die tot dezen stand van zaken leidden, ga ik dus liever maar niet filosofeeren. Ik blijf binnen de sfeer van het academische. Doch dan mag het toch ook wel eens worden gezegd, dat het eigenlijk verbijsterend is, zulke hermetisch sluitende oogkleppen als men onder die groep soms hebben kan voor de toestanden bij ons en voor hetgeen in onzen kring wordt gedaan.

Is het werkelijk zóó erg?

Oordeel zelf maar, lezer, over het geval, dat ik bij deze, als tegenhanger, naast het door Dr Keizer gesignaleerde kan stellen.

Het betreft den in 1916 verschenen *Catalogus der Bibliotheek van de Algemeene Synode der Nederlandsch Hervormde Kerk.* En nader de rubriek: Hoofdstuk II. Kerkgeschiedenis B. van Nederland f. Protestantsche Kerken in Nederland, daarin. Ze is vrij wat vertakt, die rubriek; bevat boeken in verband met de Doopsgezinde Societeit, de Remonstrantsche Broederschap enz. En zoo is er dan ook een categorie van werken in te vinden, die uit onzen kring is voortgekomen, of op dien kring betrekking heeft. Ik vind er: B o e k e, *Gereformeerde Evangelisatie, Indrukken op het Congres voor Gereformeerde Evangelisatie* (1913); K. D i j k, *De Strijd over Infra- en Supralapsarisme;* H. H. K u y p e r, *De opleiding tot den dienst des Woords,* en dergelijke. Maar welken kop draagt deze categorie nu? Ge raadt het nooit. Met het een en ander, dat betrekking heeft op het kerkelijk leven der Christelijke Gereformeerden van na 1892,

is dit alles samengevat onder het opschrift: **Christelijk Gereformeerde Kerk.**

Sprak ik daarstraks te sterk? Ziedaar nu een officieel geschrift, immers een uitgave der Algemeene Synodale Commissie, geteekend dan ook door de heeren H. A. Leenmans als president en L. W. Bakhuizen van den Brink als secretaris. Terwijl de boeken, waar het om gaat voor het meerendeel dissertaties zijn, die aan de Vrije Universiteit werden verdedigd; eene daarvan nog wel door iemand, wiens naam in het kerkelijk Nederland van de laatste halve eeuw toch niet zoo onbekend klinkt. En nochtans slaagt men er niet in de zaak recht op haar voeten te zetten.

Ja waarlijk, het is dringend noodig, dat men zich daar eens grondig herziet.

KRONIEK.

Objective ik-heid. — Van een philosoof en een boek over zijn boek. — Dietrich Speckmann. —

In de dagen, toen Aeneas nog wat al te lang toefde bij de schoone koningin Dido — de man had er z'n reden voor — kreeg hij een boodschap van den oppersten bestuurder van den Olympus, dat hij wat moest opschieten met zijn reis naar Italië. En dan wordt hem verteld, dat Italië zwanger is van heerschappij. Dat is kostelijk gezegd; en Vergilius, die aan zijn keizerlijken meester z'n kunstwerk voorlas, zal wel even applaus hebben gehad bij deze passage. Maar Vergilius wordt weinig meer gelezen, en Dido en Aeneas hebben hun dagen gehad. Maar het zwanger gaan van heerschappij is nog niet uit de mode. Er is nog genoeg dat op het oude Italië gelijkt. Daar hebt ge bijvoorbeeld de Gereformeerde kerken van onze dagen. Natuurlijk is het wel een belangrijk feit, dat er een bepaalde kerkengroep is, die zich houdt aan de belijdenis der vaderen — en het is ook niet zonder beteekenis, dat er een massa menschen zijn, die nog altijd vinden, dat het hun roeping is in die kerken als belijders van Christus hun tenten op te slaan — maar...... Wanneer het erop aan komt, dan is het toch ook weer ontegenzeggelijk waar, dat die Gereformeerden feitelijk geen recht hebben, zich aan te stellen alsof het heusche kerken met werkelijke pretenties van kerk en recht van kerk waren, die kerken, die zich eenmaal afscheurden van de groote Vaderlandsche. Nu ja, ze zijn er feitelijk wel buiten gezet, die oude voortrekkers en die latere oproermakers, maar dat kwam niet omdat men niet verdraagzaam was — neen — voor ieder verdraagzaam mensch waren die ouden onverdragelijk. Nu zou die historie eenvoudig historie kunnen blijven, en wat achter ligt zou daar kunnen blijven, wanneer die Gereformeerden er maar niet een soort kerkelijke expansie-zucht op na hielden.

Het onverdragelijke in hen is, dat ze allerlei dingen doen, die ze heel rustig moesten overlaten aan de kerkelijk Her-

vormden. Zoo nu onlangs weer, om maar eens iets te noemen. Na den oorlog heeft men in Hongarije een opwaken van het Gereformeerde leven waargenomen. In Hongarije, dat de revolutie zag, is een sterke reactie tegen alles wat ongeloof heet, naar het schijnt. En er komt aan die beweging nog geen eind De jongste verkiezingen in dat land bewezen dat. Wanneer nu de Gereformeerden — dat wil zeggen, de kerkelijk Gereformeerden in Nederland — maar begrepen, dat er in hun land nog een oude kerk is, een kerk met oude rechten, dan was het vanzelfsprekend, dat ze zich afzijdig hielden, en aan de Nederlandsch Hervormde leiders het recht en de eere lieten daar in Hongarije de boel eens wat „op te knappen". Misschien zouden die menschen dat wel niet doen, maar dat zou hun zaak zijn. Maar nu zijn me daar werkelijk een paar professoren met een dominee, naar dat Hongarije getogen, en hebben er gepoogd de gewenschte leiding te geven. Natuurlijk erg dom van de leiders daar, om niet te begrijpen, dat ze het eigenlijk te doen hebben met menschen, die zich maar een recht toeëigenen, dat hen niet toekomt. Waarom nu niet zich gewend tot anderen? Er zijn in Nederland toch nog kopstukken genoeg? Gelukkig heeft „men" haastelijk naar Hongarije geschreven, dat men erg voorzichtig moest zijn met die menschen, want die stuurden op scheiding aan. Nu, men heeft nù in Hongarije nog wel niet willen hooren, maar de tijd zal wel komen, dat men wijzer zal worden. Wanneer men maar eens in ons land een kijkje neemt in de groote Vaderlandsche kerk, dan zal ieder wel de overtuiging krijgen, dat men daar verstand heeft van reformeeren, zonder separeeren, disjungeeren of doleeren...... En wanneer men dan een monster ziet van zulk een reformatie, dan hebben die Amsterdamsche en de Kampensche reformeerders afgedaan.

Helaas moet wel worden toegegeven, dat er onder de meest aangewezenen, onder degenen, die het eerst geroepen waren tot het bedoelde werk, niet zoo heel veel activiteit bleek, toen men hoorde van een roepen om hulpe elders. Maar dat komt zóó: die Gereformeerden zijn zoo heel oppervlakkig. Ze hebben een belijdenis, en daarnaar gaan ze altijd te werk. En daarom zijn ze het in gewichtige zaken ook zoo spoedig eens. Wie echter weet dat men in de Nederlandsche Hervormde kerk juist

in de dagen, toen er gewichtige dingen elders konden gebeuren, aan het strijden was over richting en nog eens richting, omdat men de persoonlijke vrijheid niet wilde aanranden, maar aan de andere zijde toch ook erkende, dat er wat gebeuren moest — die zal kunnen verstaan, dat men eerst in eigen huis moest zorgen, vóór men elders aan het werk ging. Hetgeen juist de daad van de Gereformeerde leiders kenmerkt als een werken gaan aan de taak van iemand, die het op het oogenblik toevallig te druk heeft zijn geheele taak af te doen.

Dan — wat ik U zeide is nog niet alles. Daar bij de Gereformeerden doen ze ook aan wetenschap. Heusch aan werkelijke wetenschap. Nu ja, ze zijn natuurlijk wel wat anders dan anderen soms — van kritiek bijvoorbeeld moeten ze niets hebben, — ofschoon eens iemand, die een hunner was, en die het dus weten kan, beweerd heeft, dat er wel verscheiden dominees waren, die eraan deden. En dat kan wel zijn. Maar het is misschien ook wel niet zoo. Indien ze nu aan wetenschap doen, dan komt echter ook weer hun eigendommelijken aard uit. Ze denken dat ze op allerlei terrein de lakens kunnen uitdeelen. Is me daar iemand onlangs gepromoveerd tot Doctor in de Theologie. Hij had het over de uitverkiezing geloof ik. Zoo iets van Bucer en Calvijn. Natuurlijk — die menschen zitten altijd bij die oude grootheden. Welnu, nu heeft de „Nieuwe Rott." — en die weet het wel — gezegd, dat dat proefschrift lang niet deugde. En wat ziet ge nu gebeuren? Dat werkelijk de courant van Kuyper „De Heraut", durft beweren, dat mijn nieuwe „rot" niet meer slim is. Er stond in dat blad — ik lees het natuurlijk niet, maar 't moet toch waar zijn — dat een professor in Duitschland, een der beste kenners van Bucer en Calvijn hoogelijk met dat boek van dien Doctor — nu herinner ik me z'n naam — van den Bosch, was ingenomen. Lang heet die professor. Wanneer die Professor de toestanden bij ons maar kende, dan zou hij wel anders oordeelen over dat boek. Maar wat weet zoo'n Duitsche Prof. nu van onze omstandigheden. Misschien weet hij niet eens dat de schrijver Gereformeerd is......

Ofschoon soms kun je je oogen niet gelooven. Daar heeft Professor Hoekstra — dat moet gezegd worden, hij is met eere gepromoveerd, maar dat was in het buitenland, en bij

Windelband — maar daar heeft Professor Hoekstra een geschiedenis van de Filosofie geschreven. Hoe zulk een man dat durft, voor er van alle mogelijke richtingen een is, en hij dus als Gereformeerde bescheidenlijk achteraan komen kan, is me een raadsel. Maar hij deed het. Nu was ik heel tevree, dat mijn tijdschrift „Onze Eeuw" — dat is mijn tijdschrift voor de wetenschap, wij hebben zoo geen orthodox blad voor algemeene zaken, behalve „Stemmen des Tijds" maar dat lees ik niet, want daarin hebben de Gereformeerden ook al zulk een hoogen toon — ik was dan heel tevree, dat Dr. Bierens de Haan eens goed dat boek afkamde. Die afkammerij was wel niet wetenschappelijk geloof ik, want er stond eigenlijk geen enkel argument in...... maar natuurlijk dat hoeft ook niet voor wie op de hoogte is met de toestanden. Maar wat hoor ik nu? Dat „De Katholiek" een recensie geeft van dat boek, — een recensie van zeer bevoegde hand — die heel gunstig is. Daarover heb ik me verbaasd. Totdat ik begreep dat dat misschien van de coalitie komt. Evenwel zijn mijn haren te berge gerezen toen ik hoorde, dat Prof. Ovink in „Stemmen voor Waarheid en Vrede" ook het boek zoo hartelijk aanbeval. Nu ik denk dat dat alleen maar voor de Vrede is. Alleen maar iemand, die de toestanden in ons land kent moest zooiets niet doen. En „Nieuwe Theologische Studiën" is heelemaal de kluts kwijt. Zeker vanwege het „Nieuwe".

Zie, zóó is mijn oordeel. Ik merk, dat ik in het laatst van wat ik schreef nogal dikwijls „ik" zei; aanvankelijk was ik voornemens dat te vermijden, omdat ik zoo objectief mogelijk wilde blijven. Maar ik vind toch ook, dat ik wel eens mag zeggen, hoe ik de zaken objectief bekijk. [1])

Voor een goed jaar verscheen er in Duitschland een boek, dat geweldigen opgang maakte. Het was een „reisbeschrijving" van Graf Keyserling, en had tot titel „Reisetagebuch eines Philosophen". Het werd in weinig dagen het modeboek in Duitschland. En tot op zekere hoogte met recht. Want het

1) Laat ik tot recht verstand even zeggen, dat bovenstaande niet de Ned. Herv. in het algemeen bespot, maar wel zekere drijvers die brieven naar Hongarije schreven.

is geschreven in schitterend mooi Duitsch; het spreekt tot het Duitsche hart; het wil bovendien wetenschappelijk zijn. En dat het opgang maakte is ook te verklaren uit de meer dan slappe moraal, die in het boek wordt aangeprezen. Vergis ik me niet, dan werd een Nederlandsche vertaling van het boek aangekondigd. Het is niet te verwachten, dat dit boek spoedig zal vergeten zijn, ook al zou er de scherpste kritiek op geoefend worden. Evenwel doet het het christelijk hart toch goed, dat er een kloek getuigenis verscheen, in 't welk dit boek onder handen genomen wordt, en, voorzoover noodig, grondig wordt besproken. Dr Fr. Witte gaf bij „Huttenverlag" in Berlijn zijn brochure over dit boek onder den titel: „Graf Keyserling's Reisetagebuch eines Philosophen, und das Christentum." Op zeer overtuigende wijze wordt van het (etische) standpunt van den schrijver uit, een critiek op het boek gegeven. Men zou, zoo zegt Witte, boven het boek kunnen schrijven: „Das Elend der Philosophie". Om meer dan ééne reden. Allereerst wijl het boek vol staat van de grootste ongerijmdheden. De schrijver, die in Indië reisde, doet aan het adres van het christendom en de christelijke zending de meest ongehoorde verwijten, zonder eenig ander bewijs, dan dat van zijn opvatting. Dan is Graf Keyserling in het boek allerminst iemand, die nog op den naam christen aanspraak kan maken. Immers hij doet afstand van de waarde van het christendom, niet alleen als absolute godsdienst, maar zelfs is het de vraag of hij het christendom nog wel beschouwt als een godsdienst, gelijk van recht met de andere, als Hindoeïsme en Boeddhisme. Zijn moraal is chineesch. Zijn beschouwing van het sexueele leven is zulk eene, dat ieder ontwikkeld en meelevend Europeaan zich er voor schamen zou zulke gedachten en ideeën uit te spreken en onder het volk te brengen. Heel het boek ademt een atheïstischen geest. Ik denk, dat ieder christen in Duitschland Dr. Witte dankbaar zal zijn voor dit boekje. En als is het kort — het telt slechts 48 pagina's — toch is het zoo duidelijk als men maar wenschen kan. Mocht inderdaad Graf Keyserling's werk eerlang in onze taal worden uitgegeven, dan zijn we ook door de waarschuwing van Dr. Witte geroepen ons te wachten. We hebben aan koude-grond filosofen geen gebrek.

Het wil me voorkomen, dat het hier ook de plaats is om te wijzen op een jubileum, dat op den 12en Februari werd gevierd in Duitschland. Toen werd Dietrich Speckmann vijftig jaar. Speckmann is in ons land geen geheel onbekende. Zijn verhalen, die werden vertaald, als „De gouden Poort" en „Op den Loohof", werden door zeer velen gelezen. Toch is Speckman niet allereerst Romanschrijver. Hij is nommer één dorpsdominee, en een groot deel van de vijftig jaren, die hij beleefde bracht hij door in het dorpje Grasberg bij Worpswede in Hannover. En als dorpspredikant is hij speciaal iemand, die in de kringen van de „Dorfpredigt"-menschen zeer gezien is. Door zijn verhalen toch laat hij het godsdienstig leven der menschen van het dorp zoo getrouw mogelijk zien. Ook het spreken over religieuse dingen, en het bidden in de landstaal, zooals zijn boekenfiguren dat doen — en hij bewijst dat het kan zonder aanstootelijk te zijn — is geheel naar den geest der menschen van de „Dorfkirche". Het is dan ook geen wonder, dat het tijdschrift van dien naam (afl. Febr. '22) een zeer waardeerend, bijna zou ik zeggen enthousiast artikeltje heeft naar aanleiding van het genoemde jubileum. Inderdaad het is verdiend. Als romanschrijver moge Speckman's meerdere zeer wel kunnen gevonden worden — als uitbeelder van hetgeen de gemoederen der kleinen op het dorp beweegt is hij inderdaad een meester. Hoe schitterend weet hij b.v. in zijn „Op den Loohof" niet die oude boerenvrouw te laten bidden in het plat-Duitsch! Bij vertaling verliest zooiets zijn eigenaardige bekoring, maar in het oorspronkelijke „Heidchof-Lohe" verstaan we, dat dat mensch niet anders kón doen, dan zóó bidden. Hoe mooi laat Speckman in zijn „Heidjers Heimkehr" niet voelen, dat er ook onder de boeren der dorpen een zeer sterk bewustzijn leeft van de schoonheden in Gods natuur; en wat spreken ons hier niet de echte diepe zielen toe. Wie denken mocht, dat hij bij arbeid onder de plattelandsbevolking, leeft onder menschen, die voor gevoel een onvoldoende cijfer moet worden toegekend — en hoevelen schijnen er zoo niet over te denken — leze eens wat Speckmann het dorpskind, èn de dorpsdominee, in hen weet te vinden.

In de laatste jaren heeft Speckmann zijn blik verder laten gaan dan zijn naaste omgeving. In zijn „Erich Heydenreichs

Dorf", laat hij naast een loftuiting op Harms, „der die Bibel in das Lünenburger Platt überstezt habe", ook zien hoe door samenwerking van stad en land, van heel het volk, naast een reformatie van het individu — „mit den dickköppigen Bauern werden die schwierigste Probleme gelöst" — ook een volks-reformatie te bereiken valt. Zegene God Speckmann voor het arme Duitsche volk. En...... hadden ook wij zulk een Speck-mann!

J. WATERINK.

RECENSIËN.

Zeiten und Stunden in der Leidens-und Auferstehungsgeschichte. — Zum Petrusbekenntnis und zur Hohenpriesterfrage. — Das Wirken des Christus duch Taten und Worte. — Die Gebeine der Toten. Von D. KARL BORNHÄUSER.
Gütersloh, C. Bertelsmann.

Deze drie geschriften (de eerste twee studies zijn in één „Heft" uitgegeven) hooren bijeen ook naar inhoud en strekking. *Das Wirken* dient zelfs ten deele tot bevestiging van *Zeiten*. Tegenover de oppervlakkigheid van uitlegging van het N. T., vooral ook van den kant der z.g.n. Godsdiensthistorische school, wil Bornhäuser beproeven de Evangelien zoo te lezen, „wie sie sich geben, und sie zunächst einmal selber zu worte kommen zu lassen, ehe man ihnen dareinredet", *Das Wirken*, S. 8. De eerste vraag is: wat zeggen de bronnen? a. w. S. 292. En om dat recht te weten te komen, moest men zich goed indenken in het gedachte- en voorstellingsleven der Joden en rabbijnen destijds, om bepaald ook hunne wijze van redeneeren te kennen, a.w. S. 4, 206, 293. Daartoe is weer noodig bestudeering van Talmud e.d.g., en van LXX, a.w. S. 5 f. Met het stellen van dien eersten eisch heeft Bornhäuser volkomen het recht aan zijne zijde. Ten aanzien van den tweeden moeten wij niet vergeten, dat onze Heiland niet als Rabbijn opgetreden is, en dat ook de Evangelisten geen rabbijnen waren. Toch moet de uitlegger van het N. T. zich inleven in de voorstellingswereld, geestesgesteldheid, en denkwijze van de auteurs der N. T.ische geschriften, en, zoover mogelijk, van Hem, Dien zij sprekende invoeren.

Deze werken van K. Bornhäuser zijn zeer des lezens waardig. Zij geven vaak een geheel nieuwen kijk op wat men reeds lang wist. Bornhäuser pretendeert niet, het laatste

woord over een kwestie te spreken, *Zum Petrusbekenntnis*, S. 63. „Die nun abgeschlossene Untersuchung will zunächst auf die Richtigkeit ihrer Beobachtungen geprüft werden", *Das Wirken*, S. 293; hoewel men daarbij pogen moet, „erst ein Jesu zeitgenössischer Jude, auf welchem Wege auch immer, zu werden, ehe man urteilt", t.a.p.

Men zal het wel niet altijd met Bornhäuser eens zijn. Zoo krijgt men onwillekeurig den indruk, dat in *Die Gebeine*, S. 24 f., vgl. ook S. 53, bij het wijzen op de zegsmanier van het vet worden van doodsbeenderen, niet genoegzaam gerekend wordt met het karakter van beeldspraak, door de dorheid van zulke beenderen vanzelf aan de hand gedaan. En bij uitdrukkingen als: slapen in het graf, a.w. S. 29, moet bedacht worden, dat voor ons de laatste, als zichtbare en tastbare, verbinding met den gestorvene, aan het graf vast zit. Daarentegen ontvangt des apostels voorstelling van „naakt" en „overkleed", II Cor. 5, opheldering door Bornhäuser's toelichting, a.w. S. 37 ff. Dat met „de dienaars", Joh. 2 : 5, 9, de discipelen bedoeld zouden zijn, *Das Wirken*, S. 43, vindt daar in het verband geen steun. Bornhäuser's betoog, dat Petrus in Matth. 16 : 16 den Heere Christus als „Jahwes Sohn" belijdt, *Zum Petrusbekenntnis*. S. 67 ff.; *Das Wirken*, S. 129 f., is belangrijk en suggestief. Toch rijst bij wat hij daarmede in verband verder schrijft, de vraag, of het wel geheel opgaat, aangezien Joh. 5 : 18 weten doet, dat de Joden zeer wel merkten, in welken zin onze Heiland zeide Gods Zoon te zijn, Wat Bornhäuser over 's Heeren kruisiging schrijft, *Das Wirken*, S, 204 ff., en bepaald ook over het eerste kruiswoord, a.w. S. 244 ff., en over het vierde, a.w. S. 249, bevredigt niet recht, is ook niet bizonder overtuigend. maar toch wel leerrijk.

Vooral wat Bornhäuser biedt over de tijden en uren in de lijdens en opstandingsgeschiedenis, *Zeiten*, S. 5 ff; *Das Wirken*, S. 294 ff., is van groote beteekenis, en kan allerlei moeilijkheden terzake tijdsbepalingen bij de vier Evangelisten aangaande 's Heeren lijden en opstanding doen wegvallen;

vgl. *Zeiten* S. 13, 15, 37, 45, 47. Blijkt zijne beschouwing van de tijdsindeeling bij Israël juist, en gaat zij ook door bij andere tijdsopgaven in het N. T., dan kan alzoo een eeuwenoud geschil opgelost heeten.

Ook verdient vermelding, dat Bornhäuser in het licht stelt, hoe 's Heeren veroordeeling door Joodsche oversten en volk niet maar enkel een doodvonnis was, maar excommunicatie, a.w. S. 30 f.

Kennisneming van deze studiën van K. Bornhäuser kan zeer worden aanbevolen.

S. GREIJDANUS.

De profeet der Mormonen Joseph Smit Jr. door M. H. A. VAN DER VALK, met een woord vooraf van Dr J. VAN DER VALK. J. H. Kok, 1921, Kampen.

Uit de bibliografie aan het einde van deze belangrijke studie blijkt al bizonder sterk dat in dit boek gehandeld wordt over een persoon en een verschijnsel dat veler aandacht heeft getrokken; de lijst der boeken wordt door dit geschrift nog met één vermeerderd en zal dan ook nu wel tot het ronde getal van *veertien honderd* zijn geklommen. Een ieder die dit boek leest zal allicht tot de overtuiging komen dat al de arbeid aan deze studie gegeven, besteed is niet aan een nutteloos doel. Het onderwerp is van het hoogste belang, niet omdat het een merkwaardige persoonlijkheid zou wezen of een zeer belangrijk religieus verschijnsel, doch omdat het ons plaatst voor het moeielijk vraagstuk hoe het toch mogelijk is geweest dat zulk een wezen, met zoo beperkte vermogens, en zulk een verschijnsel, dat door den schrijver, die het zeer van nabij en met alle opmerkzaamheid heeft gade geslagen, bestudeerd en betracht, *satanisch* wordt genoemd — en hij zegt daarmede niet te veel — zoo'n uitbreiding heeft verkregen en dat dit *waarlijk satanisch Mormonendom*-propaganda kan drijven met succes zelfs in ons land en zelfs nog onder hen die in de christelijke

waarheid zijn onderwezen. Maar die mogelijkheid nu geeft ook aan dit boek zijn groote waarde. Het moet gelezen worden! Het moet een plaats krijgen in onze openbare boekerijen. Het Mormonendom moet in zijn infernaal karakter worden geteekend en gekend. Niet alleen de tekst zelf, ook de aanteekeningen geven den stelligen indruk dat aan dit geschrift door den auteur veel studie is besteed en dat hij zijn onderwerp beheerscht. Hij kan worden gecontroleerd! Hij wil worden nagegaan! Men weerlegge hem dan indien men dat op goede gronden kan doen! De schrijver geeft geen onzuiver geluid; hij aarzelt niet in zijn conclusiën; hij geeft niet den indruk van onzekerheid in zijn beweringen; hij haalt de zaak van onderen aan op. Hij laat aan het geheel een korte genealogische studie voorafgaan. Dit is uitnemend gezien. Dan volgt een korte chronologie; ook die heeft haar verdienste; daardoor kunnen wij de ontwikkeling van het Mormonendom in zijn geboorte-geschiedenis nagaan. Die periode is van ieders en in elk leven van de grootste beteekenis. Het geheel heb ik met spannende aandacht gelezen. Aldoor heb ik gevraagd: hoe is het mogelijk dat zoo iets satanisch kan bestaan en opgang maken in een christenland, onder een Christen-volk? Het menschelijk hart staat open, ook voor het meest onheilige en duivelsche, als de Heere daarin niet met zijn genade woont en werkt. De lezing van dit boek leide ons eerder tot verootmoediging dan tot verontwaardiging. Er mag geen stad zijn en geen kring, alwaar de Mormonen propaganda drijven, waarin men dit boek niet leest. Ik heb wel eenige aanmerkingen, die evenwel niet van zulk een ernstig karakter zijn dat ik deze studie niet van harte kan aanbevelen. Naar Amerikaanschen trant is het boek verlucht met eenige platen, de toelichting daarop vinden wij na het „naschrift". Het geheel is in drie hoofdstukken verdeeld: I. Hoe Joseph Smith Jr. profeet werd; II. Hoe Joseph Smith Jr. profeet was; III. Dat Joseph Smith Jr. een valsch profeet was. Ik had de noten liever aan de voet van den tekst gehad; dit was gemakke-

lijker geweest. Hier en daar is de schrijver te breed in de weergave van wat ter illustratie door hem werd bijgebracht. Een auteur moet zich hoeden voor den schijn ineens alles mee te willen deelen wat hij weet! Eigenaardige fouten trof ik aan, die niet aan den zetter zijn te wijten of voor rekening komen van onnauwkeurige correctie. Ds van der Valk ligt met de oude talen nog al over hoop! Bijna geen enkel Hebreeuwsch woord is goed gepunctueerd of geschreven; het *Grieksche* woord dat voorkomt op bl. 155 is fout geschreven. De punctuatie en spelling van *hithkabee* en Chozé is eveneens foutief. Erger is de fout op bl. 109: *de keri loo leest*, en hoe de auteur er toe gekomen is om dwaasheden te schrijven met betrekking tot de godsnamen als op bl. 37 staan, is mij nog niet duidelijk! Weet hij niet wat het *Tetragrammaton* is? Hoe komt hij er aan om de Elohe door een komma te scheiden van Zebaoth? Geeft hij zich hier bloot? Een opmerking als op blz. 63 *alsof het tegenwoordig gevoelen der geleerden omtrent Urim en Tummim zou zijn dat het driehoekige cederhouten waren* lijkt mij te algemeen gesteld. Dergelijke opmerkingen zijn er nog wel meer te maken, die evenwel niet wegnemen dat dit werk stellig zijn verdiensten heeft en aanbeveling verdient.

G. KEIZER.

E. Sellin, Das Alte Testament und die evangelische Kirche der Gegenwart,
Leipzig, Deichertsche Verlagsbuchhandlung. 103 blz.

De vraag, welke beteekenis het Oude Testament voor de Christelijke kerk en de Christelijke religie bezit, is in den nieuweren tijd in Duitschland meermalen het onderwerp van levendige publieke bespreking geweest; en reeds lang is van verschillende zijden de eisch gesteld, dat aan het Oude Testament eene plaats in het Christelijk godsdienstonderwijs zou worden ontzegd (men vgl. mijne oratie over De beteekenis van het Oude Testament voor de Christelijke religie, bl. 20).

Aan dezen strijd, die nooit uitgestreden is geweest, is nu ook gewijd bovengenoemd geschrift van den bekenden en be-

gaafden Oudtestamenticus Sellin. Hiertoe bestond een dubbele aanleiding. De eerste was de felle aanval, door Friedrich Delitzsch (den man van den Babel-Bibel-strijd) nog eens op het Oude Testament ondernomen in zijn geruchtmakend geschrift. Die grosse Täuschung (waarop o. a. Ed. König antwoordde in een hier reeds besproken geschrift). De tweede aanleiding was eene uiting van A. Harnack in zijne in 1921 gepubliceerde monographie over Marcion. In een „Exkurs" aan het slot dezer studie poneert hij de drieledige stelling: het verwerpen van het Oude Testament in de 2e eeuw was een misgreep, dien de groote kerk met recht heeft afgewezen; het behouden van het O. T. in de 16e eeuw was een noodlot, waaraan de Reformatie zich nog niet kon onttrekken; maar na de 19e eeuw het O. T. nog in het Protestantisme als canonische oorkonde te behouden, is het gevolg van eene religieuze en kerkelijke verlamming.

Tegenover deze stelling poneert nu Sellin: „Het O. T. in de 20e eeuw als canonische oorkonde af te maken, zou rechtstreeks in strijd zijn met het getuigenis van Jezus en de apostelen, die in het O. T. Goddelijken wil en Goddelijke belofte gevonden hebben; het zou noodlottige religieuze gevolgen hebben en bovenal eenvoudig een anachronisme zijn en de grootste domheid, die de Evangelische kerk zou kunnen begaan".

Natuurlijk denkt Sellin bij dat „canonische oorkonde" niet aan canonisch gezag in den door ons aanvaarden zin. Hij begint met de stelling: „het O. T. is geen bovennatuurlijk geopenbaard, Goddelijk geïnspireerd boek". Hij meent, dat de oude leer van de inspiratie „massloses Unheil" heeft aangericht; Kittel noemde ze zelfs „seelengefährdend".

Daarnaast stelt hij dan echter krachtig op den voorgrond, dat het O. T. getuigenis aflegt van eene Goddelijke openbaring, en dit werkt hij uit op de hem eigen klare en duidelijke wijze.

Op grond van dit alles is zijn parool: „Hin zu einem richtigen Verständnis und einer richtigen Wertung des A. T." Datgene in het O. T., wat de wetenschap sinds lang als sage heeft leeren beschouwen, moet nu eindelijk ook in het onderwijs als sage worden aangeduid; en het „unterchristliche" in het O. T. openlijk afgekeurd. Maar bovenal moet men na-

druk leggen op het eeuwige in het O. T., datgene wat naar Luthers woord „Christum treibt".

We waardeeren in dit geschrift den eerlijken zin, en ook het nadruk leggen op den openbaringsinhoud van het O.T.; ofschoon we natuurlijk met Dr. Sellin's opvatting allerminst kunnen medegaan, en meenen, dat ook deze met het getuigenis van Jezus en de apostelen in rechtstreeksche tegenspraak komt.

RIDDERBOS.

E. Sellin, Das Zwölfprophetenbuch übersetzt und erklärt, Leipzig 1922, Deichertsche Verlagsbuchhandlung; 568 blz.

Deze commentaar verschijnt als onderdeel van den „Kommentar zum Alten Testament, herausgegeben von prof. D. E. Sellin", waarin totdusver verschenen Genesis van Proksch, Deuteronomium van König, en de Psalmen van Kittel, terwijl Jeremia van Volz ter perse is.

De auteur is door zijne Einleitung en vele andere geschriften bekend als geleerde, die op critisch standpunt staat, maar toch tegen vele beschouwingen der evolutionistische school ernstige bedenkingen heeft, en heeft nog pas zijne beschouwing over het O. T. uiteengezet in „Das Alte Testament und die evangelische Kirche der Gegenwart".

Eene bewerking van het boek der kleine profeten door eene zoo bekwame hand kan apriori als eene aanwinst voor de exegese worden beschouwd ook door wie inzake de Schrift principieel op een ander standpunt staat. Deze gedachte wordt bij nadere kennismaking bevestigd.

Behalve door waardevolle litteratuuropgaven, en eene klare, prettige voorstellingswijze beveelt het boek zich aan door eene scherpe formuleering der problemen, en een indringen niet alleen in de woorden, maar ook in den zin der profetische uitspraken.

Van speciale opvattingen memoreer ik hier Sellins beschouwing van het huwelijk in Hos. 1 en 3. Hij handhaaft de realistische opvatting hiervan, maar verwerpt de door velen (vroeger ook door hemzelf) aangehangen meening, dat 't bevel van 1 : 2 niet in eigenlijken zin is op te vatten, maar dat dit slechts weergeeft de latere beschouwing der zaak, waartoe Hosea kwam, toen hij de ontrouw zijner vrouw had leeren kennen.

Daartegenover stelt S. in aansluiting aan Volz en Gressmann, dat 1 : 2 is op te vatten zooals het er staat, en dat dus de profeet op Goddelijk bevel eene hoer heeft gehuwd. Van hoererij der vrouw gedurende het huwelijk wordt niet gesproken, en daaraan is ook niet te denken.

Men zou wenschen, dat de auteur iets uitvoeriger ware ingegaan op de bedenkingen, die tegen deze opvatting zijn in te brengen, en ook ten deele zijn ingebracht. Deze zijn toch niet enkel van moreelen aard. Een zeer gewichtig bezwaar is ook, dat Hosea niet alleen eene „vrouw der hoererij", maar ook „kinderen der hoererij" moet nemen; dit zouden de kinderen niet zijn, als het waar was, dat Gomer alleen vóór het huwelijk hoereerde. Met de opmerking, dat die „kinderen der hoererij" waarschijnlijk eene latere toevoeging zijn, maakt de auteur zich er wel wat gemakkelijk af. Bovendien vervalt bij deze opvatting de geheele symboliek, daar toch juist Israëls ontrouw in het huwelijk moet worden voorgesteld. Toch acht ik het een voordeel, dat hij de langen tijd heerschende biografische opvatting verwerpt. Wellicht wordt op deze wijze de weg weer gebaand voor den terugkeer tot de allegorische opvatting, die mij de juiste schijnt. Natuurlijk zijn er ook van de realistische opvatting nog andere variaties mogelijk; ik herinner slechts aan de door Dr. Aalders in dit tijdschrift en in „De Profeten des Ouden Verbonds" voorgedragene.

Uit den aard der zaak stuit men bij het doorlezen van een commentaar als dezen op eene menigte opvattingen, die tegenspraak wekken. Maar daarnaast staat veel, dat men met instemming leest; ik noem slechts de beschouwing der heilsbeloften, waarin de auteur — gelijk trouwens bekend was — met de vroeger gangbare critische opvatting heeft gebroken.

Wie naast Keil en Strack-Orelli en Van Hoonacker (een Roomsch geleerde) ook een critischen commentaar op de kleine profeten wil gebruiken, die doet o.i. de beste keuze, als hij dezen commentaar van Sellin neemt.

RIDDERBOS.

Ds. J. Kok, em.-pred. te Renkum, **Psalm 119.** J. H. Kok, Kampen. 121 blz.; *f* 1.90.

Dit geschrift bevat een herdruk van artikelen uit De Wachter. Aangaande den inhoud zegt de schrijver: „het was ons doel

niet, dezen Psalm vers voor vers te verklaren. Alleen wat ik bij het lezen en herlezen van dit kostelijke lied vond en opmerkte, gaf ik op eenvoudige wijze weer, en het deed mij goed uit menig schrijven van ginds en elders te merken, dat het met genoegen werd gelezen, en sommige lezers er door werden aangespoord met meer aandacht dan wel vroeger dezen Psalm te lezen en te overdenken".

Het zijn dus algemeene beschouwingen over Ps. 119, gericht op de praktijk der godzaligheid. Zoo wordt gehandeld over „leer en leven", „belijdenis en gebed", „zonde en genade", „leed en troost" enz. Men kent den frisschen en hartelijken schrijftrant van Ds. Kok. Op hoe warmen toon schrijft hij in de Inleiding ook over het lezen der Schrift in het algemeen en van de Psalmen in het bijzonder. Zijn geschrift, uit zulk mediteerend lezen der Schrift voortgevloeid, kan dan ook uitnemend dienst doen om anderen het lezen der Schrift te leeren en echt schriftuurlijke vroomheid te kweeken. Worde het daartoe in rijke mate dienstbaar gesteld en moge de hooggeachte schrijver in zijn lijden de vertroostingen van des Heeren Woord en Geest in rijke mate ervaren.

RIDDERBOS.

Pastor E. Schaeffer, Materialien und Richtlinien zur Judenfrage unserer Tage.
Bertelsmann, Gütersloh. 94 blz.

De Jodenvraag is onder den invloed der wereldgebeurtenissen weer eene brandende kwestie geworden en brengt o. a. in Duitschland vele gemoederen in beroering. Toch vond Pastor Schaeffer voor zijne aan deze kwestie gewijde voorlezingen aan de Marto-Luther-Volkshochschule te Berlijn slechts een 50-tal hoorders. Nu hij ze in druk heeft gegeven, moet gezegd, dat ze op meer waardeering aanspraak konden maken. Op duidelijke en bezadigde wijze wordt vooral uit historisch oogpunt de Jodenvraag in het licht gesteld. Tenslotte worden de pogingen tot oplossing behandeld. Het Sionisme vermag deze niet te bieden, reeds hierom niet, omdat van de 14 millioen Joden slechts een klein gedeelte in Palestina woonplaats kan vinden. Daar ook andere pogingen tot oplossing falen, beveelt de auteur de kerstening der Joden door het Evangelie als eenige oplossing aan.

RIDDERBOS.

Nelly Has, Haar Roeping.
J. H. Kok, Kampen.

Schaduwzijden van dit boek zijn m. i., dat de stijl niet onberispelijk is, en voorts, dat het wat langdradig en sentimenteel is. Wat moet men b.v. denken van een jongmensch, die, omdat hij nog anderhalf jaar studie voor zich heeft en onbemiddeld is, nog niet aan een meisje durft denken, ofschoon hij smoorlijk verliefd is? Zijn ze zoo tegenwoordig?

Als lichtzijden zou ik willen noemen de Christelijk-idealistische levensopvatting, waarvoor het pleit; en de liefde, waarmede de karakters, inzonderheid het hoofdkarakter, zijn geteekend.

RIDDERBOS.

Ds. J. J. Knap, Avondzegen, Eerste Bundel.
J. H. Kok, Kampen.

Ds. Knap behoort zeker in Gereformeerde kringen tot de meest geliefde auteurs van stichtelijke werken. En dit op goede gronden. Na zijn dagboek biedt hij thans nog weer dezen „Avondzegen" aan. Een der schoonste stukjes is m. i. het eerste „alleen op den berg", waar wordt gehandeld over het „bestijgen van de gewijde hoogten der aanbidding" aan het einde van den dag. Intusschen zijn het niet de meeste overdenkingen, die iets speciaals voor den avond brengen; dit heeft een nadeel, maar ook het voordeel, dat het boek zich grootendeels ook leent om op andere tijden te worden voorgelezen. De bekoring dezer stukjes ligt m. i. niet allermeest in het bijzondere of treffende der gedachten of in de diepte van mystieke overpeinzing; maar vooreerst in de klare, teekenachtige uitdrukkingswijze, waardoor ook zeer gewone dingen zich toch aangenaam laten lezen; en voorts hierin, dat ze telkens weer blijk geven van een open blik voor den rijkdom van het menschelijk leven.

RIDDERBOS.

P. Stegenga Azn. De Wederkomst van Christus. Beschouwingen tot verheldering van de toekomstverwachtingen der gemeente van Christus.
Firma B. v. d. Land, Amsterdam. 118 blz. *f* 1.60.

De kern van dit boekje vormen vier preeken, gehouden op de advents-Zondagen van 1920. De schrijver beschikt over een

frisschen stijl en duidelijke wijze van voorstelling. Voor preeken zijn de stukken wel wat eenzijdig betoogend; maar dit hangt samen met het doel, aangaande deze belangrijke dingen zuivere voorstellingen te wekken. Overigens zal ieder eerbied hebben voor den ijver en de toewijding, waarmede deze kanselarbeid blijkbaar is verricht. — Wat den inhoud aangaat, is duidelijk, dat de schrijver staat op Ethisch standpunt. Kenmerkend hiervoor zijn de laatste zinnen, waarin hij de vraag, of er hoop is voor hen, die hier op aarde niet tot het geloof kwamen, enkel beantwoordt met verwijzing naar het getuigenis van „in God levende zielen”. Intusschen beroept de auteur zich voor zijn hoofdonderwerp telkens op de Schrift, en beoogt, door zuivere exegese de leer der Schrift weer te geven. Hij gewaagt dan ook een en ander maal van de ernstige studie, waardoor hij zich in dezen tot spreken gerechtigd gevoelt. Toch beweert hij meer dan studie hem kan hebben geleerd, b.v. als hij op blz. 63 zegt, dat velen, „die hier niet tot Christus konden komen vanwege al de schriftgeleerden”, Hem dan erkennen zullen „als Dengene, Wiens beeld toch altijd diep in hun ziel leefde”. — Merkwaardig is ook de poging tot verbinding der Schriftgedachte met de evolutie-leer. Zoo blz. 57 „ik vraag mij af, of de Parousie eigenlijk iets anders zijn zal dan een geweldige schok, waarmee de Evolutie van het heelal omhoog buigt”, vgl. ook blz. 84. In overeenstemming hiermede is, dat blijkbaar ook de wetenschap voor den auteur eene zekere autoriteit in deze dingen heeft; vgl. bl. 114, waar hij zich erop beroept, „dat de wetenschap eer wijst in de lijn eener opgaande levensbloei dan dat ze in andere richting wijzen zou”. — Een belangrijk gedeelte is gewijd aan de „teekenen der tijden”, die de schrijver in den in de dogmatiek gebruikelijken zin niet erkent. Hij verwacht dan ook tegen het einde geen Antichrist noch groote geloofsvervolging; veeleer een krachtigen opbloei der gemeente vlak vóór de parousie. Duidelijk treedt hier naast de poging tot exegetische rechtvaardiging, weer het beroep op de evolutie-wet op den voorgrond. „Doch niet alleen Schrift en historie wijzen niet op een geleidelijk verzwaren van den strijd der Messias-periode, ook de evolutie der dingen, de natuurlijke weg, die nu eenmaal de wereld gaat, leert dit niet. En men bedenke, dat het rijk Gods

toch ook dien natuurlijken weg gaat, d. w. z. dat het onderhevig is aan den ontwikkelingsgang die hier beneden alles gaat, en gebonden is aan historische factoren." Echter is het evolutie met een schok. Het zal zijn als wanneer „het weer is omgeslagen".

Een en ander tot karakteriseering van het boekje, dat de belangstelling van den theoloog zeker waard is.

RIDDERBOS.

E. von Maltzahn, Ilsabe, een verhaal uit den tijd der Reformatie in Mecklenburg. Uit het Duitsch vertaald door G. Kuyper. Tweede Druk.
J. H. Kok, Kampen.

De werken van Von Maltzahn zijn langzamerhand onder ons ingeburgerd en bekend geworden, met hun gebreken, en hunne deugden. Het komt mij nog altijd voor, dat de laatste verreweg de overhand hebben, en dat de noodzakelijkheid van dezen tweeden druk alleszins te verstaan is. De vertaling is over het algemeen goed, maar had dunkt mij op een enkel punt nog iets gezuiverd kunnen worden. Ik teekende op: „voor hun ooren gunstig oordeelden" (bl. 24); „de reine leer" (i. pl. v. „zuivere") bl. 110; „meerdere dagen", bl. 127; „een zuiver dogma" (in den zin van: „niets dan een dogma"), bl. 202.

RIDDERBOS.

G. J. Pauptit. Naar de Schriften? Vijf bezwaren tegen eenige zinsneden in de 37 Geloofsartikelen en de Catechismus toegelicht en ingediend.
Drukkerij „Systema", Amsterdam.

Dit zijn niet minder dan vijf gravamina tegen de Gereformeerde belijdenis, betrekking hebbend op: 1e. Israëls herstel en toekomst, 2e. de N. T. Gemeente, 3e. Christus' komst en oordeel, 4e. den staat der dooden, 5e. den kinderdoop. — Daar deze gravamina thuis hooren op de kerkelijke vergaderingen, vallen ze voor ons buiten bespreking.

RIDDERBOS.

Jaarboekje der Nederlandsche Christenstudentenvereeniging voor den cursus 1920—1921.

Het jaarboekje vangt als gewoonlijk aan met het jaarverslag door den secretaris Dr H. C. Rutgers, en bevat voorts een referaat over „het jongenswerk der N. C. S. V.” en een ander over „Meisjes-zomerclubs der N. C. S. V.” en tenslotte statistische gegevens.

Een en ander geeft een goeden kijk op den omvang, dien de — ongetwijfeld belangrijke — arbeid dezer vereeniging langzamerhand heeft aangenomen.

RIDDERBOS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. F. L. Rutgers. Kerkelijke Adviezen. Tweede deel.

Kampen. J. H. Kok 1922.

Proeve van Uitbreiding van de Eenige Gezangen om nevens het Boek der Psalmen te worden gebruikt.

Haarlem. De Nederl. Bijbelcompagnie. Johannes Enschedé en Zonen. 1922.

H. S. S. en J. H. Kuyper. Herinneringen van de oude garde.

Amsterdam. W. ten Have 1922.

A. M. Diermanse. Toetsing van de H. Schrift aan de Beginselen der ethische richting. Met een voorrede van Prof. Dr A. G. Honig.

Rotterdam. Drukkerij Libertas. 1922.

Het Gezinsgebed. Overdruk uit de Gorcumsche Kerkbode. Met een voorwoord van Ds. K. Schilder.

Gorinchem. De Drie Provinciën, Groenmarkt 511.

Dr. J. C. de Moor. Rembrandt-Album. Bijbelsche platen voor de Christelijke feestdagen.

Amsterdam W. Kirchner 1922.

Dr J. Ridderbos. Jesaja. Eerste Deel. Korte verklaring der H. Schrift met nieuwe vertaling.

Kampen. J. H. Kok 1922.

J. J. Knap Czn. Den Vaderlant getrouwe. Politieke rede.

Kampen. J. H. Kok 1922.

Woord en Daad. Tijdschr. voor Inwend. Zending. Afl. 2.

Den Haag. J. C. Seters. 1922.

Dr J. W. van den Bosch. De ontwikkeling van Bucer's praedestinatiegedachten vóór het optreden van Calvijn.

Harderwijk. Gebroeders Mooy. 1922.

Jaarboekje Ned. Christen-Studentenvereen. voor 1922.

H. Boschma. Op de rozenhoeve.

Ruurlo. „Licht en Liefde". 1922.

R. van Mazijk. Schriftuurlijke Verbondsbeschouwing.

Rotterdam. J. P. Unger. 1922.

Menigerlei genade. 11e Jaargang. No. 21—52.

Kampen. J. H. Kok. 1922.

Verslag van het Geref. Traktaatgenootschap Filippus. 1921.

Breukelen. P. Mobach.